3. Operatorlar va ifodalar

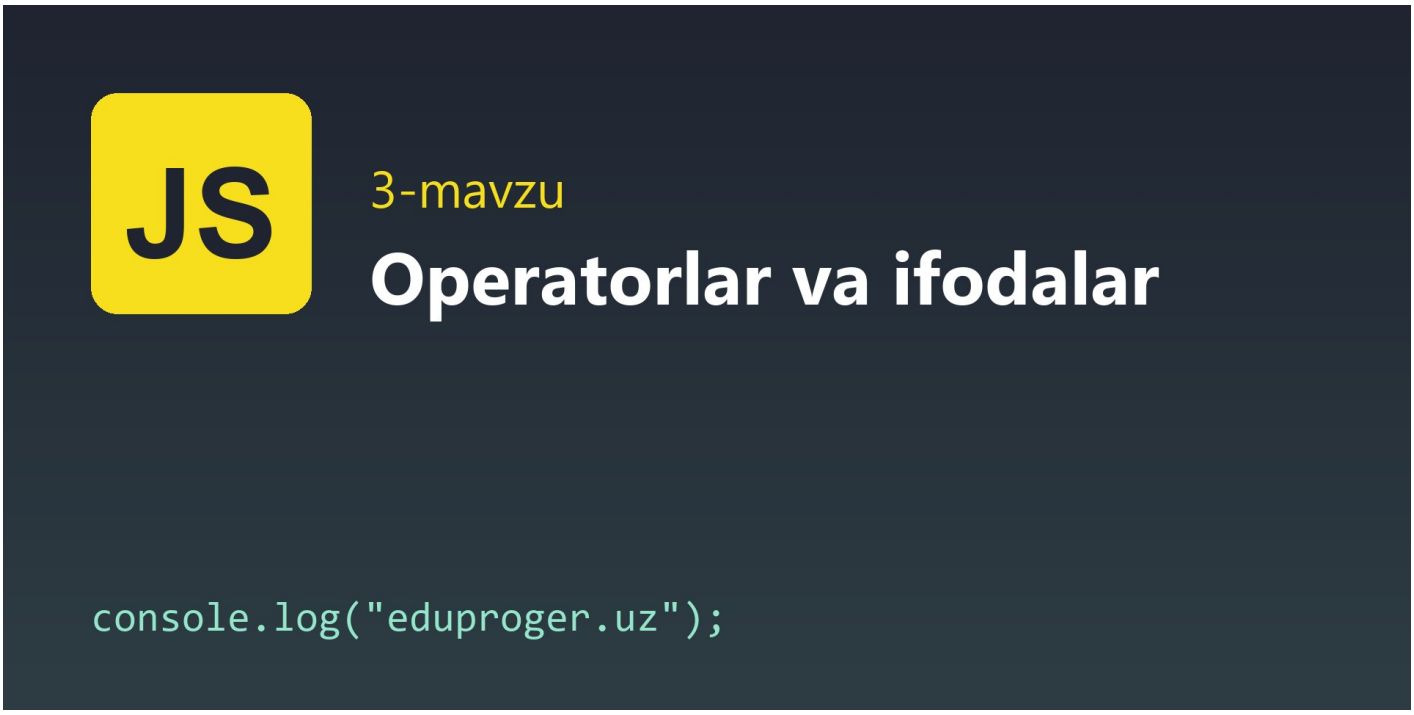

Operatorlar — dasturning "amal belgilari". Ular yordamida hisoblaymiz, solishtiramiz va qaror qabul qilamiz. Bu dars ularni kalkulyator misolida, noldan tushuntiradi.

> **Bu darsda nimani o'rganasiz**
>
> Operator, operand va ifoda nima ekanini.
>
> Arifmetik amallar: `+ - * / % **`.
>
> Amallar tartibi va qavslar.
>
> Qisqa yozuvlar: +=, ++.
>
> Taqqoslash: >, <, ===.
>
> Mantiqiy `&&`, `||`, `!`.

1.1. Operator nima?

Maktabda `5 + 3 = 8` ni yozgansiz. Bu yerda + — **amal belgisi**, 5 va 3 — **sonlar**. Dasturlashda ham xuddi shunday: amal belgisi **operator**, u ustida ishlaydigan qiymatlar **operand** deyiladi.

1-rasm. Operator va operandlar

Operandlar va operatordan tuzilgan yozuv **ifoda (expression)** deyiladi. Ifoda har doim bitta **natija** qaytaradi.

1-jadval. Asosiy tushunchalar

Qism	Misol	Ma'nosi
Operand	`5`, `3`, `yosh`	Amal bajariladigan qiymat
Operator	`+`, `-`, `>`	Amal belgisi
Ifoda	`5 + 3`	Natija beradigan yozuv

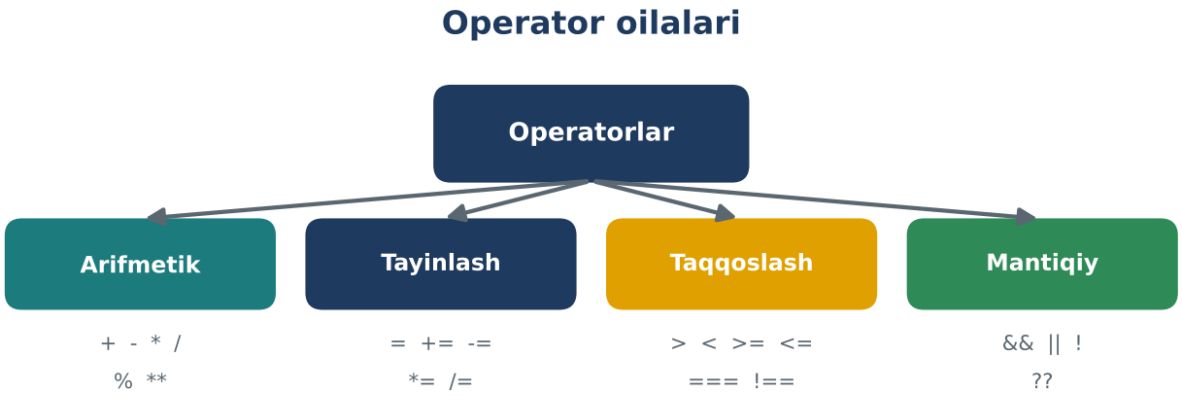

2-rasm. Operatorlar to'rt oilaga bo'linadi

1.2. Arifmetik operatorlar

2-jadval. Arifmetik operatorlar

Operator	Nomi	Misol	Natija
`+`	Qo'shish	`8 + 2`	`10`
`-`	Ayirish	`8 - 2`	`6`

Operator	Nomi	Misol	Natija
*	Ko'paytirish	8 * 2	16
/	Bo'lish	8 / 2	4
%	Bo'lishdan qoldiq	8 % 3	2
**	Darajaga ko'tarish	2 ** 3	8

```
console.log(8 + 2);
console.log(8 - 2);
console.log(8 * 2);
console.log(8 / 2);
console.log(8 % 3);     // 8 ni 3 ga bo'lsak, 2 qoldiq qoladi
console.log(2 ** 3);    // 2 ni 3 marta o'ziga ko'paytirish: 2*2*2
```

Natija:

```
10
6
16
4
2
8
```

% operatori: qoldiq nima uchun kerak?

Qoldiq amali ko'p masalada ishlatiladi. Eng mashhur ishlatilishi — son **juft yoki toqligini** aniqlash. Juft son 2 ga bo'linganda qoldiq 0 bo'ladi.

```
console.log(10 % 2);   // 0, demak 10 juft
console.log(7 % 2);    // 1, demak 7 toq
console.log(25 % 5);   // 0, demak 25 soni 5 ga qoldiqsiz bo'linadi
```

Natija:

```
0
1
0
```

1.3. Amallar tartibi

Matematikada ko'paytirish qo'shishdan **oldin** bajariladi. JavaScript ham shunday. Tartibni o'zgartirish uchun **qavs** ishlatiladi.

```
console.log(2 + 3 * 4);      // avval 3*4=12, keyin 2+12
console.log((2 + 3) * 4);    // avval qavs: 5*4
console.log(10 - 4 - 3);     // chapdan o'ngga: (10-4)-3
console.log(20 / 5 * 2);     // chapdan o'ngga: (20/5)*2
```

Natija:

```
14
20
```


3-rasm. Amallar tartibi

Maslahat

Tartibga ishonchingiz komil bo'lmasa, **qavs qo'ying**. Qavs kodni o'qishni ham osonlashtiradi. Ortiqcha qavs zarar qilmaydi.

1.4. Tayinlash operatorlari

= belgisi qiymatni o'zgaruvchiga soladi. Ko'pincha o'zgaruvchining o'z qiymatini o'zgartirish kerak bo'ladi. Buning qisqa yozuvi bor:

3-jadval. Qisqa yozuvlar

Uzun yozuv	Qisqa yozuv	Ma'nosi
`x = x + 5`	`x += 5`	x ga 5 qo'sh
`x = x - 5`	`x -= 5`	x dan 5 ayir
`x = x * 2`	`x *= 2`	x ni 2 ga ko'paytir
`x = x / 2`	`x /= 2`	x ni 2 ga bo'l
`x = x + 1`	`x++`	x ni 1 ga oshir
`x = x - 1`	`x--`	x ni 1 ga kamaytir

```
let ball = 10;
ball += 5;
console.log(ball);   // 15
ball *= 2;
console.log(ball);   // 30
ball++;
console.log(ball);   // 31
ball--;
console.log(ball);   // 30
```

Natija:

```
15
30
31
30
```

1.5. Taqqoslash operatorlari

Ikki qiymatni solishtirib, natijani `true` (ha) yoki `false` (yo'q) ko'rinishida olamiz.

4-jadval. Taqqoslash operatorlari

Operator	Ma'nosi	Misol	Natija
`>`	Katta	`5 > 3`	`true`
`<`	Kichik	`5 < 3`	`false`
`>=`	Katta yoki teng	`5 >= 5`	`true`
`<=`	Kichik yoki teng	`4 <= 3`	`false`
`===`	Teng	`5 === 5`	`true`
`!==`	Teng emas	`5 !== 3`	`true`

```
const yosh = 18;
console.log(yosh >= 18);    // true: voyaga yetgan
console.log(yosh === 20);   // false
console.log(yosh !== 20);   // true
```

Natija:

```
true
false
true
```

> **Eng ko'p uchraydigan xato**
>
> Tenglikni tekshirishda = emas, **`===`** yoziladi. = — qiymat soladi (tayinlash), === — solishtiradi. `yosh = 18` yozsangiz, yoshni 18 ga **o'zgartirasiz**, tekshirmaysiz!

1.6. Mantiqiy operatorlar

Ba'zan bir nechta shartni birlashtirish kerak. Masalan: "Yomg'ir yog'yapti **va** soyabon bor".

5-jadval. Mantiqiy operatorlar

Operator	O'qilishi	Qachon `true`	Hayotiy misol
&&	VA	**Ikkalasi** ham `true`	Yomg'ir yog'yapti **va** soyabon bor, chiqaman
||	YOKI	Kamida **bittasi** `true`	Choy **yoki** qahva bo'lsa, ichaman
!	EMAS	Teskarisiga aylantiradi	Yomg'ir yog'mayapti (yog'yapti emas)

6-jadval. Haqiqat jadvali

a	b	a && b	a || b
true	true	true	true
true	false	false	true
false	true	false	true
false	false	false	false

```
const yomgir = true;
const soyabon = false;

console.log(yomgir && soyabon);   // false: ikkalasi kerak edi
console.log(yomgir || soyabon);   // true: bittasi yetadi
console.log(!yomgir);             // false: teskarisi

const yosh = 25;
console.log(yosh >= 18 && yosh <= 65);  // true: ish yoshida
```

Natija:

```
false
true
false
true
```

1.7. Matnlar bilan + operatori

+ operatori sonlar bilan **qo'shadi**, matnlar bilan esa **yopishtiradi**. Bu ikki xil vazifa tez-tez adashtiriladi.

```
console.log(5 + 3);          // 8
console.log("5" + "3");      // "53"
console.log("Salom, " + "Ali");
console.log("Yosh: " + 20);  // son matnga aylanib yopishadi
```

Natija:

```
8
53
Salom, Ali
Yosh: 20
```

1.8. Kod izi

Quyidagi kodni qog'ozda bosqichma-bosqich kuzating:

```
let x = 4;
x += 3;
x *= 2;
x = x % 5;
```

7-jadval. Kod izi

Qator	x	Izoh
`let x = 4;`	4	Boshlang'ich qiymat
`x += 3;`	7	4 + 3
`x *= 2;`	14	7 * 2
`x = x % 5;`	4	14 ni 5 ga bo'lsak, 4 qoldiq

1.9. Mini loyiha: kalkulyator

Doira yuzi, harorat va chegirma hisoblanadigan kichik dastur yozamiz.

kalkulyator.js

```
// 1) Doira yuzi: S = ? * r²
const radius = 5;
const yuza = 3.14 * radius ** 2;
console.log(`Doira yuzi: ${yuza}`);

// 2) Selsiydan Farengeytga: F = C * 9/5 + 32
const selsiy = 25;
const farengeyt = (selsiy * 9) / 5 + 32;
console.log(`${selsiy}°C = ${farengeyt}°F`);

// 3) Chegirma
const narx = 200000;
const chegirma = 15;     // foiz
const yangiNarx = narx - (narx * chegirma) / 100;
console.log(`Yangi narx: ${yangiNarx} so'm`);

// 4) Juft yoki toq
const son = 17;
console.log(`${son} juftmi? ${son % 2 === 0}`);
```

Natija:

```
Doira yuzi: 78.5
25°C = 77°F
Yangi narx: 170000 so'm
17 juftmi? false
```

Qo'shimcha vazifa

To'rtburchak yuzi va perimetrini hisoblang. Uzunlik 8, kenglik 5 bo'lsin. Natijalarni teskari tirnoq bilan chiroyli matn qilib chiqaring.

1.10. Eng ko'p uchraydigan xatolar

8-jadval. Tipik xatolar

Xato	Sababi	To'g'ri yozuv
`if (x = 5)`	= tayinlash, tekshirish emas	`x === 5`
`2 + 3 * 4` ni 20 deb o'ylash	Ko'paytirish avval bajariladi	`(2 + 3) * 4`
`"5" + 3` ni 8 deb o'ylash	+ matn bilan yopishtiradi	`Number("5") + 3`
`10 / 3` ni butun deb o'ylash	Natija kasr: `3.333...`	`Math.floor(10 / 3)`
`5 > 3 > 1` ni `true` deb o'ylash	Avval `5 > 3` (`true`), keyin `true > 1` (`false`)	`5 > 3 && 3 > 1`

1.11. Mashqlar

1. `15 % 4` natijasini oldindan ayting, keyin tekshiring.
2. `2 + 3 * 5` va `(2 + 3) * 5` natijalarini taqqoslang.
3. `let a = 20; a -= 5; a *= 3; a++;` oxirida a nechta?
4. `age = 20` bo'lsa, `age >= 18 && age < 60` natijasi nima?
5. `true && false`, `true || false`, `!true` natijalarini yozing.
6. Sonning juft yoki toqligini aniqlaydigan ifoda yozing (`% 2` yordamida).
7. Uchburchak yuzini hisoblang: asos 10, balandlik 6 (`S = asos * balandlik / 2`).
8. Kilometrni milyaga o'giring: `milya = km * 0.621`. 100 km necha milya?

Javoblar

1) 3. 2) 17 va 25. 3) 46. 4) `true`.

5) `false`, `true`, `false`. 7) 30. 8) 62.1.

1.12. O'zingizni tekshiring

9-jadval. Qisqa test

№	Savol	Javob
1	Operand nima?	Amal bajariladigan qiymat
2	`%` nima qiladi?	Bo'lishdan qoldiqni beradi
3	`2 ** 4` nima?	16 (2 ning 4-darajasi)
4	`x += 3` nimani anglatadi?	`x = x + 3`
5	`=` va `===` farqi?	`=` qiymat soladi, `===` solishtiradi
6	`&&` qachon `true` beradi?	Ikkala tomon ham `true` bo'lsa
7	`"5" + 3` natijasi?	`"53"` (matn)
8	`2 + 3 * 4` natijasi?	14

6 va undan ko'p to'g'ri javob — **2-darajaga** tayyorsiz.

Xulosa

Operatorlar qiymatlar ustida amal bajaradi: arifmetik (`+ - * / % **`), tayinlash (`= +=`), taqqoslash (`=== > <`) va mantiqiy (`&& || !`). Tartib yodingizda bo'lmasa, qavs ishlating. Tekshirishda `===`, qiymat berishda `=`.

Chuqurroq o'rganmoqchimisiz?

Bu mavzuning o'rta va murakkab darajalari JavaScript adaptiv kursida — daraja testi sizga mos materialni o'zi tanlaydi, oxirida sertifikat.